"BALKAN ÜLKELERİ KÜTÜPHANELER ARASI BİLGİ-BELGE YÖNETİMİ VE İŞBİRLİĞİ"

"Information –Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries" Symposium Papers

SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

5-7 Haziran 2008, Edirne / Türkiye

5-7 June 2008, Edirne / Turkey

Yayına Hazırlayanlar / Editors

Ender BİLAR, Yaşagül EKİNCİ

Edirne-2008

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları No: 87

Balkan Ülkeleri Kütüphaneler Arası Bilgi-Belge Yönetimi ve İşbirliği Sempozyumu Bildirileri, 5 – 7 Haziran 2008, Edirne/Türkiye
Information –Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries Symposium Papers, 5-7 June 2007, Edirne/Turkey

http://kutuphane.trakya.edu.tr/bildiriler.pdf
http://bilgibalkan.trakya.edu.tr
http://infobalkan.trakya.edu.tr

© Trakya Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı
© *Trakya University, The Head of the Library and Documentation*
http://www.trakya.edu.tr
http://kutuphane.trakya.edu.tr

Her hakkı saklıdır. / *All Rights Reserved.*

Grafik Hazırlık, Tasarım / *Graphic Preparation, Design* : TÜRDAV A.Ş - Cağaloğlu / İstanbul
www.turdav.com.tr

Baskı / *Print* : Ziya Ofset - Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 567 99 05

Cilt / *Binding* : Savaş Mücellit - Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 99 42

Redaksiyon / *Redaction:*
Behice BULUT, Bahattin DEMİRELLİ (Uzman)
Barış GÜLSUNAR, Hüseyin ÇAKIRLAR
Recep ZOGO, Salih DÖNMEZ

021.642

Balkan Ülkeleri Kütüphaneler Arası Bilgi-Belge Yönetimi ve İşbirliği Sempozyumu (2008:Edirne) = Symposium Information –Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries (2008 : Edirne)
Balkan ülkeleri kütüphaneler arası bilgi-belge yönetimi ve işbirliği sempozyumu bildirileri, 5-7 Haziran 2008 = Symposium Information–Documentation Management and Cooperation among the Libraries in the Balkan Countries papers, 5-7 June 2008. / Yayına hazırlayanlar : Ender Bilar, Yaşagül Ekinci._ Edirne : Trakya Üniversitesi, 2008.
XVI, 408 s. ; 29 cm._ (Trakya Üniversitesi yayınları ; 87)

ISBN 978-975-374-090-6

1. Kütüphanecilik_Kongreler 2. Bilgibilim_Kongreler 3. Bilgi-Belge Yönetimi 4. Arşivler I. Bilar, Ender. II. Ekinci, Yaşagül. II Eser adı.

Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Özel Arşivlerin Ülke Tarihindeki Önemi 108
Records Sold to Bulgaria and Importance of Private Archives in the History of the Country
Hakan ANAMERİÇ, Fatih RUKANCI

Bulgaristan Milli Kütüphanesi'ndeki Osmanlı Arşiv Dokümanları 118
Ottoman Archive Documents Kept in the Bulgarian National Library
Stoyanka KENDEROVA, Sevdiye ALİ

Rusya Federasyonu Devlet Arşivindeki Balkanlarla ilgili Fon 124
The Fund about the Balkans in the State Archive of the Russian Federation
Elfine SİBGATULLINA

Bulgaristan Milli Kütüphanesinde Muhafaza Edilen Osmanlıca Gazeteler; 133
Durumu, Katalog ve Dijitalleştirme Çalışmaları, Perspektifleri
The Ottoman Newspapers Kept in Bulgaria: Their State, Cataloging and Digitization
Stoyan SHIVAROV

Bulgaristan Milli Kütüphanesindeki Oryantal El Yazmaları Koleksiyonu 139
Oriental Manuscripts Collection Kept in the Bulgarian National Library
Stoyanka KENDEROVA

Sınıflama ve Osmanlı Türk Kütüphanelerinde Sınıflama 144
Classification and Classification in Ottoman Turkish Libraries
Hasan S. KESEROĞLU

Bavyera Devlet Kütüphanesindeki Türkçe Yazmalarının 152
Balkan Kökenli Müstensih, Kâtip ve Mütercimleri
Translators and clerks who are Balkanise of Turkish's Manuscripts of Baviaran Library
Muhittin ELİAÇIK

İçerik Bazlı Sorgulama Sistemiyle Osmanlıca Belgeler ve 157
Kadı Sicillerinin Dijital Görüntü Arşivleri Haline Getirilmesi
Conversion of the Ottoman Documents and the Kadi Sicils (Judicial Records)
into the Digital Archives Using a Content-Based Query System
Muammer GÖÇMEN

Eski ve Antik Objeler ile Oluşturulan Bilgi / *Creating Knowledge By Aged and Antique Objects*

Bulgaristan'daki Müze Kütüphanelerinin, Küresel Bilgi Alanı Oluşumundaki Rolü 164
The Role of the Museum's Libraries in Bulgaria for the Formation of the Global Information Space
Sofia VASILEVA

Nadir Kitapların Dijital Ortama Aktarılması: Kyjstendil Bölge Kilisesi Kütüphanesi Örneği 168
Transfer of the Rare Books into Digital Environment: A Case Study on a Parish Church Library in Kyjstendil, Bulgaria
Svetla SHAPKALOVA

Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Özel Arşivlerin Ülke Tarihindeki Önemi

Records Sold to Bulgaria and Importance of Private Archives in the History of the Country

Arş. Gör. Hakan Anameriç
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü,
e-mail: anameric@humanity.ankara.edu.tr

Yrd.Doç.Dr. Fatih Rukancı
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü,
e-mail: frukanci@gmail.com

Özet: Türkiye'de modern arşivcilik çalışmalarına XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlandığı konusunda bir fikir birliği vardır. Bu çalışmaların alt yapısına ilişkin tarihi göstergeler ise; XV. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren devlet işleri ile ilgili, çeşitli büyüklükteki arşiv odalarında tomarlar halinde, mühürlü çuval ve sandıklar içerisinde saklanan belgelerin, ihmaller ve kötü koşullar nedeniyle kullanılmaz hale gelmesi üzerine modern arşivcilik çalışmalarına gereksinim duyulduğu görülmektedir. Bu çalışmalar, yalnızca saklama-koruma amaçlı olarak Cumhuriyet'in ilanına kadar olan dönem içerisinde çeşitli çalışmalarla sürdürülmüştür. Bu dönemde Türk Arşivciliği için ortaya konulan en önemli girişim, 1846'da Hazine-i Evrak'ın kurularak, dağınık halde bulunan devlet belgelerinin burada saklanmasıdır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise; 1 Kasım 1922'de Osmanlı Saltanatı'nın kaldırılması üzerine T.B.M.M. Hükümeti, Bab-ı Ali Hazine-i Evrakı'nın, önemli bakanlıkların ve kuruluşların belgelerini korumuştur. 1 Mart 1923'te T.B.M.M. İcra Vekilleri Heyeti'nin Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'ne bağlı "Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği" kurulmuştur. Bu kurum bugünkü Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün de çekirdeğini oluşturmuştur. 1931 yılına kadar Osmanlı'dan devralınan ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumları tarafından üretilen belgeler, çeşitli ayıklama ve imha aşamalarından geçmiştir.

Bu çalışmaların en ilginci ise; Mayıs 1931'de gerçekleşen ve 30-50 ton ağırlığında ve çoğu Maliye Bakanlığı'na ait yaklaşık 1,5 milyon belgenin Bulgaristan'a satılması ve bu olaydan sonraki gelişmelerdir. Bu olay, daha önce birçok belgenin zayi olmasına neden olan "ihmal ve ilgisizlik" ve "mevzuat yetersizliği" nedeniyle yaşanmıştır. Bu üzücü olaydan sonra devlet belgelerinin imha edilmemesi konusunda yasal önlemler alınmış, ancak alınan bu önlemler çerçevesine özel arşivler dahil edilmemiştir. Buna benzer olayların yaşanmaması için devlet ile ilgili özel kişi ve kurumların elindeki önemli-önemsiz belgelerin denetiminin sağlanması ve çeşitli platformlarda devletin aleyhine kullanılmaması bağlamında gerekli hukuki önlemlerin alınması gerekmektedir. Çalışmada bu önlemler ile ilgili öneriler sunulmuş ve konu ile ilgili değerlendirilmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, özel arşiv, Osmanlı arşivleri, Cumhuriyet arşivleri, Hazine-i Evrak, Milli arşiv, Arşiv mevzuatı

Abstract:There is consensus in Turkey that the archiving studies started in the second half of the XIXth century. The historical signs of these studies go back to beginning of the XVth century. It is seen that there is necessity for modern archiving since the documents preserved in sealed sacks and chests in rolls has died out because of negligence and bad conditions. These studies had been continued only with a view to preservation-protection with various attempts until the declaration of Turkish Republic. In this period; the most important attempt in Turkish archiving was founding Hazine-i Evrak in 1846 and collecting the governmental documents there. In Turkish Republic period; the Turkish National Assembly protected the documents of Bab-ı Ali Hazine-i Evrakı, important ministries and institutions after the abolition of Ottoman Sultanate on November 1, 1922. On March 1, 1923, "Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği",

which was attached to the Office of the Executive Assistant of Turkish National Assembly Cabinet of Government Ministers, was founded. This situation formed the core of today's General Directorate of State Archives. The documents taken over from the Ottoman Empire and the documents produced by the institutions of Turkish Republic had been passed through various cleaning and destruction methods until 1931. The most important one of this is; the sale of nearly 1,5 million documents, most of which belonging to the Ministry of Finance, 30-50 tons in weight, to Bulgaria in May 1931 and the developments after this event. This event was experienced due to "negligence and indifference" and "deficiency of regulations" which had caused loss of many documents before. After this distressing event, legal precautions for not destructing of the state documents were taken, but the private archives were not included in the frame of these precautions. In order not to experience such events, controlling important - unimportant governmental documents of private persons and institutions and taking necessary legal precautions for using them against to the government are necessary. In this study, suggestions about these precautions will be presented and evaluations on the subject will be made.

Keywords: Bulgaria, Private archives, Ottoman archives, Archives of Turkish Republic, Hazine-i evrak, archival legislation

Giriş

Türk devletleri içinde kurumlaşma ve teşkilatlanma açısından en gelişmiş örnek olan Osmanlı Devleti'nde belgeye büyük önem verilmiş ve saygı gösterilmiştir. Devlet belgelerinin, en küçük müsveddeleri dahi atılmadan özel torbalar, sandıklar, kılıf, mahfaza ve atlas keseler içerisinde mahzenlerde saklanmış belgeler, devletin hazinesi olarak görülmüştür.

Osmanlı merkez bürokrasisinde arşiv malzemesinin korunması, devlet sırlarının saklanması, çalınmaması, kayıtların tahrif edilmemesi, bürokratik uygulamaların ciddiyetle izlenmesi, kaide-i kadime (geleneksel kurallar) üzere hareket edilmesi gibi konularda ciddî önlemler mevcuttur. Örneğin, 1590 yılında bazı belgelerin çalınma ve tahrifinde suçu görülen Divan-ı Hümayun kâtipleri idam edilmiş, bazılarının da elleri kesilerek devlet hizmetinden atılmıştır. (Çetin, 1984: 55).

Modern arşivcilik tarihimiz, 1846'da kurulan *Hazine-i Evrak* ile başlamıştır. Hazine-i Evrak'ın kuruluşu, Osmanlı Devleti'nde merkezi arşiv[1] kavramının da ortaya çıkmasına ve *devletin kuvve-i hafızasını korumak* bilincinin perçinlenmesine ön ayak olmuştur. Hazine-i Evrak, 1943 yılına kadar yani yaklaşık 100 yıl benzer uygulama ve hizmetlerini devam ettirmiştir. Hazine-i Evrak, Osmanlı Devleti'nin merkezi arşivi olarak Cumhuriyet Dönemi'ne kadar hizmet görmüştür. Ancak bu kurum Osmanlı Devleti'ndeki tek arşiv değildir. Bu kurum dışında genellikle nezaretler (bakanlık) bünyesinde birçok kurum arşivi de kurulmuştur. Hazine-i Evrak ve diğer kurum arşivlerinin kurulmasının ardındaki en önemli gelişme, 1826'da bakanlıkların (nezaret) kurulması, 1839'daki Tanzimat Fermanı ve yeni bir devlet sisteminin (bürokrasi) tasarlanmasıdır. Çünkü Tanzimat Fermanı'ndan sonra bakanlıklar ve kurumlar kendilerine ait belgeleri üretmeye ve zamanı geldiğinde tekrar kullanmaya başlamışlardır. Bu da her kurumun kendine ait birer arşivi olması gerektiğini göstermiştir. Bu bakanlık ve kurumlara ait arşivler büyük olasılıkla Hazine-i Evrak örnek alınarak oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki bakanlık arşivleri, bakanlıkların kuruluşundan sonraki dönemlerde kurulmuştur. İlk bakanlık 1826'da kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'dir. Bu bakanlığa ait evrak, 1862'de kurulan kurum arşivinde muhafaza edilmiştir. 1835'te kurulan Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'nin arşivleri 1868, 1837'de kurulan Maliye Nezareti'nin arşivi ise; 1867'de kurulmuştur. 1839'da kurulmuş olan Zabtiye Nezareti, 1875'de evrak ve diğer kayıtlarını tutmak amacıyla bir arşiv mahzeni yaptırmıştır. 1863'te hizmetlerine başlayan Nafia Nezareti kendine ait belgelerin saklanması için 1884'te bir oda kiralamıştır. 1883'te kurulan Sıhhiye Nezareti ise; kendisine ait kayıt ve belgeleri, 1899'da oluşturulan bir mahzende korunmuştur (Belgelerle..., 2000; Çetin, 2006: 14).[2]

Bu kurum arşivleri, II. Meşrutiyet Dönemi'ne kadar (1908-1918) ilgili kurumların belge ve diğer kayıtlarının korunması ve düzenli bir biçimde sınıflandırılması amacıyla kullanılmıştır. Ancak, 1909 yılında çeşitli kurumlarda üst düzey görevlerde bulu-

[1] Kurum olarak tam bir merkezi arşiv değildir. Çünkü sadece Bab-ı Ali'ye (Sadaret Makamı) ait evrakı içermektedir. Burada belirtilen merkezi arşiv kavramının ortaya çıkışıdır.

[2] Bu konuda ayrıca bakınız: BOA. İ. Meclis-i Vala, 21574; BOA. İ. Meclis-i Vala, 21580; BOA. İ. Şura-yı Devlet, 749; İbn'ül Emin Mahmud Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, c.I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, s. 221; BOA. İ. Şura-yı Devlet, 1394; BOA. İ. Şura-yı Devlet, 4656; BOA. İ. Şura-yı Devlet, 4797; BOA. İ. Sıhhiye, 1317.R/1.

nan *Abdurrahman Şeref Bey*'in vakanüvisliği (resmi tarih yazıcılığı) (1909-1919) ile birlikte arşiv belgelerinin yalnızca idari işlemlerde değil bilimsel araştırmalarda da kullanılabileceği kanıtlanmıştır. *Abdurrahman Şeref Bey,* sözü edilen Hazine-i Evrak'taki bu arşiv belgelerini yazmış olduğu *Tarih-i Düvel-i Osmaniye* (1885), *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* (1893, 1896, 1902), *Fezleke-yi Tarih-i Devlet-i Osmaniye* (1899) adlı eserlerde kullanmıştır (Binark, 1980: 28; Çetin, 2006: 14-15). Bunun yanı sıra adli soruşturmalar[3] ve yurtdışından gelen bazı yabancı uzmanlara da çalışmaları için gerekli izinler verilmiştir. Bu uzmanlar arasında Macar İmre Caraczon ve İsveçli Martin'de yer almaktadır.[4]

1911-1918 yılları arasında bakanlık ve kurumlara ait birikmiş belgelerin sınıflanması için ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlileri *İbn'ül Emin Mahmud Kemal İnal, Ali Emiri* ve *Muallim Cevdet* tasnifleridir. Ayrıca 1913-1918 arası bakanlık ve bazı kurumların arşivleri yeniden düzenlenmiş ve/veya taşınmış/onarılmıştır. Bu çalışmaların yanı sıra 1915'te İstanbul Şehremaneti (İstanbul Belediyesi)'de kendine ait arşivi düzenleyerek, Osmanlı Devleti'ndeki önemli arşiv tasniflerinden birini gerçekleştirmiştir (Rukancı ve Anameriç, 2006: 91-92).

1918-1922 yılları arasında ise; Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olağanüstü durum, arşivlerin tekrar kullanılmaz hale gelmesine ve birçok belgenin kaybolmasına hatta önemli bir kısım belgenin işgal kuvvetleri tarafından alınmasına neden olmuştur.

Anadolu'da sürdürülen kurtuluş hareketi sürecinde, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi belgeleri üretilmeye başlamıştır. 22 Ekim 1919'da Osmanlı Devleti'nin temsilcisi[5] -o dönem daha çok İstanbul Hükümeti olarak kullanılıyordu- ile Anadolu Hükümeti -*Heyet-i Temsiliye*- tarafından imzalanan *Amasya Protokolü* belki de ilk anlaşmadır. Bu da Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk önemli arşiv belgelerinden birini oluşturmaktadır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce arşivi kurulmuştur. 1 Mart 1923'te *Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği* kurulmuştur. Bu kurumun görevi, Hazine-i Evrak ve kaldırılmış olan Sadaret (Osmanlı Devleti Sadrazamlık/Başbakanlık makamı) makamına ait belge ve eşyaları korumaktı (Çetin, 1982: 593-595).

23 Nisan 1920 tarihinden itibaren Türk Arşivciliği'nde yeni bir dönem başlamıştır. Artık iki farklı arşiv vardır, bunlar Osmanlı Arşivleri ve Cumhuriyet arşivleri. Konu ve işleyiş tarzı olarak birbirlerine çok benzeseler de, yeni devletin yeni belgeleri ve kayıtları oluşmaya başlamıştır. Zaten Anadolu Hükümeti Kurtuluş Savaşı esnasında (1919-1922) birçok belge üretmiş ve bunları yeri geldiğinde kullanmıştır. Hükümetler arası anlaşmalar, tamimler, tutanaklar, mali ve hukuki kayıtlar, silahlı kuvvetler ile ilgili yazışmalar bu belgelerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Bulgaristan'a Satılan Evrak

Daha önce de bahsedildiği gibi özellikle İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından 16 Mart 1920'deki işgali sırasında, aslında bu tip durumlarda geleneksel bir davranış halini alan arşiv, kütüphane ve müzelere karşı olan "yakın ilgiden" birçok kaybımız olmuştur. Bunun yanı sıra özellikle XIX. yüzyılın sonlarından itibaren değerli yazma eserlerin ve müze malzemelerinin yabancılara satılmaya başlaması üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce bir düzenleme yapılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine 2 Temmuz 1924, 26 Ağustos 1925 ve 11 Ekim 1925'te yayınlanan kararnameler ile özellikle tarihi ve etnografik değer taşıyan malzemenin yurt dışına çıkarılması ve yabancılara satılması kesinlikle yasaklanmıştır. Bu kararname görünüşte sadece tarihi değeri olan kitap ve müze malzemelerini kapsıyor görünse de, genel bir değerlendirmeyle kendisine miras kalan kültürü koruma ve gelecek nesillere aktarma düşüncesini de kapsadığı açıktır (Hazineye..., 1924; Şahısların..., 1925; Tekke..., 1925). Bu kararnameler şu anda haklarında açık hükümlerin yer almadığı özel arşiv ve kütüphaneler ile ilgili Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk özel arşiv düzenlemeleri olarak da değerlendirilebilir. Bu gelişmeler ile beraber, 25 Mayıs 1925'te, Mahzen-i Evrak Mümeyyizliği, Hazine-i Evrak Mümeyyizliği olarak Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdiriyeti'ne bağlanmış ve merkezi bir idareye dönüştürülmüştür.

---

[3] "Yıldız Sarayı'ndaki siyasi ve hukuki evraklar, Abdülaziz Han, Midhat Paşa, Ali Suavi ve Çerkes Hasan vakalarına ve saireye dair evrakların yeniden tedkiki zımnında bir komisyon teşkiliyle, bu evrakların tasnif edilerek Hazine-i Evrak'ta muhafazası". BOA. 159/81, MV. (Meclis-i Vala), 07/Zilhicce/1329 - 29 Kasım 1911.

[4] "İsveç ulemasından olup İsveç Kralı müteveffa 12. Şarl'ın terceme-i haline dair bir eser hazırlayacak olan Mösyö Martin'in Dedeağaç ve Dimetoka cihetlerine gitmesine izin verildiği". BOA. DH. MKT. (Dahiliye-Mektubi Kalemi), 2106/2, 27 Rebiülevvel 1316 - 15 Ağustos 1898.

[5] Osmanlı Devleti'nin son hükümetlerinden olan ve Ali Rıza Paşa'nın sadrazamlığında 2 Ekim 1919 ile 8 Mart 1920 arasında görev yapan kabinede Bahriye Nazırı olarak yer alan Salih Paşa.

Hatta Osmanlı Devleti'nin Hazine-i Evrak Müdürü olan Mehmed Nedim Bey ve diğer tüm çalışanlar da olduğu gibi bu görevinden alınmamış ve emekli olduğu 1931'e kadar görevini sürdürmüştür.[6] Hazine-i Evrak Mümeyyizliği'nin Başvekalet Kalem-i Mahsus Müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışmaya başlamasından sonraki ilk önemli işi, Yıldız Sarayı'ndaki belgelerin tasnifi olmuştur (Yıldız..., 1923).

Ancak 1931 yılına gelindiğinde iş bilmeyen ehliyetsiz kişilerin nasıl büyük kayıplara yol açabileceğini gösteren, şahısların sorumsuzluk ve dikkatsizliğinden kaynaklanan acı bir örneği ülkemiz, geçmişte kötü bir tecrübe olarak yaşamıştır. Bu yıl, İstanbul Defterdarlığı Maliye Arşivi'nde bulunan askeri, mali, ticari, siyasi, hukuki, edebi, denizcilik ve bilim tarihimize ait evrakın bir kısmı konuyu bilen ve belgelerin değerini takdir edebilecek hiçbir kişi veya kuruluşa danışılmadan kese kağıdı yapılmak için ayrılan kağıtlar ile birlikte, okkası üç kuruş on paraya Bulgaristan'a satılmıştır.

Bu olay 1931 yılının Mayıs ayı içerisinde ciddi eleştirilere neden olmuş, dönemin günlük gazeteleri ve dergileri konuyla ilgili geniş ve ayrıntılı yazılar yazarak yapılan bu hatanın çok büyük ve geri dönülmez olduğunu yazmışlardır. Özellikle Muallim M. Cevdet (İnançalp)'in bu konuyla ilgili dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye yazdığı mektup ve yine dönemin Manisa milletvekili Refik Şevket (İnce)'in T.B.M.M.'ye sunduğu soru önergesi iki önemli girişimdir.[7] Bulgaristan'a satılan evrak içerisinde Muallim M. Cevdet'in de belirttiği gibi birçok önemli mali kayıt defteri, vakıf defteri ve mülknameler yer almaktadır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan taramalarda elde edilen bir dizi ilginç belge dikkati çekmektedir. Bu belgeler, 1925 - 1939 yılları arasında büyük olasılıkla mülk sahiplerinin yaptığı isteklere verilen cevapları içermektedir. Bu belgelerin geneline bakıldığında Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu'daki bazı vakıf arazilerine ait kayıtların bulunamadığı ile ilgili cevap yazıları olduğu anlaşılmaktadır. Elbette bu tarihlere kadar birçok kayıt kaybolmuş, zayi olmuş veya çeşitli depolarda unutulmuştur. Ancak, Bulgaristan'a satılan evrak içerisinde yer alan birçok defter ve vakıf kaydı bulunduğu da göz önüne alındığında, burada bahsedilen mülk kayıtlarının Bulgaristan'da olma olasılığı da yüksektir. Bu konunun da ayrıca araştırılması gerekmektedir.

1931'de yaşanan bu üzücü olayın ardında dönemin başbakanı İsmet İnönü, 27 Mayıs 1931'de bir tamim/genelge ile tüm dairelerde bulunan işlemi tamamlanmış veya süren evrakın hiçbir nedenle imha edilmemesini belirtmiştir (Bulgaristan'a..., 1993: 266-267).

Bulgarlar Avusturya'dan uzman getirterek bu belgeleri inceletmişler ve değerli olanları, kendilerini ilgilendirenleri arşivleri ve kütüphaneleri için alıkoymuşlardır. "Milyonlarca evraktan sadece birkaç yüzünü Vatikan'a o tarihte 40 milyon leva karşılığı sattılar."(Özfatura, 1995).

Bulgarlar bu belgeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Bu satışla ilgili açılan soruşturma sonucu, tarihi ve siyasi önemi olan bu belgelerin, yetkililerin ihmali neticesi, ehliyetsiz kişilerce kırpıntı kâğıt olarak yanlış bir değerlendirmeyle elden çıkartıldığı tespit edilmiştir. 15-19 Şubat 1993 tarihinde yapılan Bulgaristan ziyareti esnasında, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile Bulgaristan Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi Arşiv Genel Müdürlüğü arasında, 1993-1994 yıllarına ait arşiv işbirliği protokolü imzalanmış, protokol çerçevesinde, değişik fonlardan 15 ve 18'inci yüzyıllara ait olmak üzere 21.140 sayfa tutan 103 defterin mikrofilmi bedeli karşılığında satın alınarak, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na kazandırılmıştır (Bulgaristan'daki... 1994: 23; Bulgaristan'a..., 1993: XXX). Böylece, belge ve bilgi satışının getirdiği güven ve saygınlık kaybı da bir ölçüde telafi edilebilmiştir.

---

[6] Çalışanların görevlerinden alınmayacakları ile ilgili olarak bakınız. "Mülga Sadaret Dairesi'nde çalışmakta olan Hazine Müdüriyeti odacılarının Hazine-i Evrak Mümeyyizliği emrinde çalışmalarına devam edebilecekleri" konulu, 28 Temmuz 1923 tarih ve 30.10.0.0 fonuna kayıtlı belge.

[7] 31 Mayıs 1931'de verilen soru önergesinin metni için bakınız; Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşivcilik Çalışmaları, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, s. 265. Dönemin Maliye Bakanı Mustafa Abdülhalik Renda'nın bu soru önergesine verdiği 6 Haziran 1931'de verdiği cevabı için bakınız, TBMM Zabıt Ceridesi, 1931 c.1.; Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşivcilik Çalışmaları, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, s. 269. Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce'nin konuyla ilgili girişimleri devam etmiş ve bu evrakın satışından sorumlu olan memurlar hakkında ne gibi işlemler yapıldığını da sormuştur. Bu soru için bakınız, "İstanbul Hazine-i Evrakı'ndaki tarihi evrakı satanlar hakkında şimdiye kadar ne yapıldığına dair Manisa Mebusu Refik Şevket'in sözlü soru önergesi", BCA, 30.10.0.0 fonuna kayıtlı ve 19 Kasım 932 tarihli belge. Maliye Bakanı Mustafa

Türkiye'de Özel Arşivler

Oysa geçmişten günümüze Türk devlet geleneği içerisinde bilginin ve belgenin güvenliğinin sağlanmasının önemli bir yeri vardır: "Defterhane defteri ya da Beylikler döneminde il yazıcı defteri denilen defterler bayrak gibi istiklalin şiarlarından sayılır, mukaddes ve hürmetle tutulurdu." (Atis, 1951: 175).

1846'dan itibaren yaşanan belge kayıpları, ülkemizin birçok kültürel, bilimsel ve sanatsal eserden faydalanamamasına neden olmuş, belgelerin kaybı ile de mali, hukuki, siyasi ve adli konularda sıkıntılar yaşanmış ve bazı durumlarda ülkemiz zararlar görmüştür. Bu nedenle Cumhuriyet ile birlikte sözü edilen belge ve eserlerin korunmasına özen gösterilmiştir. Ancak, alınan önlemlere rağmen kayıplar sürmüş özellikle de özel arşiv ve kütüphaneler yurt içi ve/veya dışına dağılmıştır.

Özel arşiv ve kütüphaneler, belli bir kişi ya da kuruma ait, özel bir kullanıcı kitlesinin yararlanmasına açılmış, dermesi belirli konularla ilgili bilgi kaynaklarını kapsayan ve genel olarak araştırma türünde sayılan arşiv ve/veya kütüphanelerdir. Bu özellikleri ile de diğer arşiv ve kütüphane türlerinden ayrı özelliklere ve düzenlemelere tabi tutulmaları gerekmektedir. Bu dermelerden yakın tarihimizde de örnekler görmek mümkündür. Bu tür dermeler genellikle üst düzey devlet yöneticileri, bilim adamları, yazar-edebiyatçılar ve kısmen de araştırmacılara ait olmaktadır.

Özel arşiv ve kütüphanelere örnek vermek gerekirse ilk akla gelenler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuş Ahmed Vefik Paşa (1823-1891), Cevat Paşa[8] (1851-1900)'nın kütüphaneleri, Cumhuriyet döneminde ise; Dr. Rıza Nur Bey (1879-1942), Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), İsmet İnönü (1883-1973), Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1888-1977), Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuad Köprülü (1890-1966), Ruşen Eşref Ünaydın (1892-1961), Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver (1898-1986), Prof. Dr. Ayşe Afet İnan (1908-1985), Süleyman Demirel (1924-...), Bülent Ecevit (1925-2006) sayılabilir.

Bu özel arşiv ve kütüphanelerden bir kısmı sahipleri tarafından çalıştıkları veya kurdukları kurumlara bağışlanmış, bir kısmı yurt dışına satılmış ve bir kısmı da ne yazık ki çeşitli nedenlerle dağılıp yok olmuştur. Örneğin, Cevat Paşa'nın kişisel kütüphanesi şu anda İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak Ahmet Vefik Paşa'nın kişisel kütüphanesi bu kadar şanslı değildir ve yurt dışına satılmıştır (Ildız, 2007: 74-76). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ise; kendine ait geniş bir kütüphanesi ve birçok belgeyi içeren bir arşivi vardır. Bunlara kendisine verilen hediyeler de eklendiğinde oldukça geniş bir derme oraya çıkmaktadır. Bilindiği gibi M. K. Atatürk'ün kitaplarının büyük bir bölümü Anıtkabir'deki Atatürk Özel Kitaplığı'nda diğer bölümü ise Çankaya Köşkü'nde saklanmaktadır. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in derme ve belgeleri, kendisinin kurduğu enstitülere, Türk Tarih Kurumu'na ve Süleymaniye Kütüphanesi'ne kendisi tarafından bağışlanmıştır. Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Prof. Dr. Cavit Baysun'unkiler ise yine yurtdışına gitmiştir. M. K. Atatürk'e en yakın kişilerden biri olan ve A.Ü.D.T.C.F.'de uzun yıllar görev yapmış olan Prof. Dr. Ayşe Afet İnan'ın kitap, arşiv malzemesi ve aldığı/topladığı bazı materyaller 2005'te çocukları tarafından A.Ü.D.T.C.F. Kütüphanesi'ne bağışlanmış[9] ve kütüphanede Afet İnan Kitaplığı adı ile özel bir bölüm hazırlanmıştır. Türkiye'nin önemli siyasetçi ve yazarlarından olan Bülent Ecevit'in de OR-AN'daki evinde zengin bir kütüphane ve arşiv bulunmaktadır.[10] Buna benzer birçok özel arşiv ve kütüphane bulunmaktadır. Güncel bir örnek de ünlü Amerikalı fotoğrafçı Josephine Powell (1920-2008)'in arşividir. 16 Ocak 2008'de vefat eden Powell, vefatından üç ay önce 30 yıldır gezdiği Anadolu'da çektiği yaklaşık 40.000 fotoğrafı, 1.400 ciltlik kütüphanesini, çeşitli dokuma ve tarım aletlerini, yüzlerce halı, kilim ve el dokuma örneklerini Vehbi Koç Vakfı'na bağışlamıştır (Arıgan, 2008).

Abdülhalik Renda bu soru önergesine, 27 Kasım 1932'de cevap vermiştir, cevap için bakınız, Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşivcilik Çalışmaları, Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, s. 283. Refik Şevket İnce bu tür yanlışların yapılmaması için de girişimlerde bulunmuştur, bunun için bakınız, "Bulgaristan'a satılan evrak hakkında Refik Şevket'in soru önergesi, Merkezde ve vilayetlerde bulunan evrakın kaybına uğratılmadan saklanması hakkında tamim, Ayasofya'da bulunan evrakın Topkapı Sarayı'na nakli." BCA, 30.10.0.0 fonuna kayıtlı ve 20 Mayıs 1933 tarihli belge.

[8] Kabaağaçlızade Ahmed Cevad Paşa olarak da bilinir, kendisinin sadrazamlık yaptığı dönemde (1891-1895) Babıali'de yaptırdığı kişisel kütüphanesi vardır.

[9] Bkz. "Afet İnan'ın 10 Bini Aşkın Kitabı Üniversitemizde", Ünihaber: Ankara Üniversitesi Haber Bülteni 49, 2005, 1-3; "Afet İnan Kitaplığı Açıldı", Ünihaber: Ankara Üniversitesi Haber Bülteni 73, 2006, 1-4.

[10] Bu konu ile ilgili bazı gazete haberleri için bakınız, "Ecevit'in özel arşivi kitaplaştırılıyor", Radikal, 29 Aralık 2007; Can Dündar ve Rıdvan Akar, "Ecevit'in gizli arşivi", Milliyet, (22-27 Ocak 2008).

Bu değerlerin korunması, dağılmaması ve çeşitli araştırmalarda kullanılabilmesi için özel arşivlerle ilgili önemli hukuki düzenlemelerin yapılması artık bir zorunluluk haline gelmektedir.

Özel arşivler en basit tanımı ile resmi olmayan arşivlerdir. Bu tanım, temel olarak arşivlerin provenansı, yani o arşivleri üreten kaynak kişi veya kuruluş ile ilgilidir. Devlet örgütü dışında, herhangi bir kişi ya da kuruluş tarafından üretilen her türlü belge özel arşiv tanımı içine girebilir. Bunlar tek tek şahıslar olabileceği gibi, dernekler, sendikalar, baskı grupları, kültürel örgütlenmeler, ticari şirketler, özel okullar veya hastaneler gibi kuruluşlar da olabilir. Özel arşiv kavramının bütün dünyada kabul edilen tanımı budur. Özel arşiv koleksiyonlarının en göze çarpan özelliği, hemen her zaman dağınık ve düzensiz oluşlarıdır. Koleksiyonu oluşturan/bağışlayan kişi ya da kuruluşlar kadar bunları devralıp işleyen kurum ve kuruluşlarda da arşivcilik teknikleri genellikle bilinmediği için, bu tür malzemenin devlet arşivlerine kıyasla yeterli düzene sahip olmadıkları görülür. Özel arşivlerin ikinci temel özelliği, devlet arşivlerinin devamı ve tamamlayıcısı olmalarıdır. Özel arşivler olmaksızın gerçekliğin tam bir portresini elde etmek mümkün değildir (Ataman, 1997).

Özel arşivler konusunda önemli deneyime sahip olan ülkelerden biri Fransa'dır. 36 maddeden oluşan "Fransız Arşiv Kanunu" 1979 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu maddelerden ikisi genel tanımlara, 6'sı kamu arşivlerine, 16'sı özel arşivlere, 3'ü ortaklaşa kamu ve özel arşivlere, 4'ü cezalara, 5'i ise Kanun'un diğer mevzuat ile ilişkilerinin belirlenmesine ayrılmıştır. Kanunda kamu belgesi tanımı dışındaki tüm belgeler özel arşiv kabul edilmiştir ve bu tanım birçok batı ülkesinde de benimsenmiştir. Özel mülkiyet konusu olan özel arşivlerin sahipliği ve tasarrufu konusunu kamu çıkarları ile bağdaştırmak oldukça zor olmuştur. Ancak arşiv kanunları hem özel mülkiyeti hem de kamu çıkarlarını ortak paydalar etrafında buluşturarak belirsizlikleri ortadan kaldırmak durumundadır. Fransız Arşiv Kanunu'nun 16 maddesinin yalnızca özel arşivlerle ilgili hükümleri içermesinin temel nedeni de budur. Bu maddelerden bazılarına göz attığımızda;

- Özel arşivlerin korunmasının kanun güvencesi altına alınması,
- Kamu arşivlerine belge satın alma ve gerektiğinde bağış kabul edebilme hakkının verilmesi,
- Belgelerin tarihi arşiv olarak kabul edilmelerinin devlet mülkiyetine geçme anlamı taşımayacağı; özel mülkiyet olmaya devam edebilecekleri; yalnızca bazı kısıtlamalara tabi olacakları,
- Ne tür arşivlerin, ne tür kurallarla koruma kapsamına alınacağı,
- Dağılma ve imhasının önlenmesi,
- Tarihi arşiv statüsündeki belgelerin korunması ve kullandırılması için gerekli önlemlerin alınması,
- Satın alma veya yurt dışına çıkarma kurallarının tespiti ve uygulama esaslarının belirlenmesi,
- Tarihi arşiv statüsüne alınan belgeler konusunda mülk sahiplerinin itiraz hakları ve bunların değerlendirilmesi,
- Ellerindeki belgeleri kamunun kullanımına açmak istemeyen mülk sahiplerinin gerekçelerini bildirme zorunluluğu,
- Tarihi arşiv olarak sınıflandırılmış tüm belgeler üzerindeki tasarruflarda kamu arşivlerinin görüşünün alınması zorunluluğu,
- Arşiv giderlerinin bir kısmının veya tamamının kamu arşivleri tarafından karşılanabilmesi imkânları,
- Gerekli durumlarda arşiv sahiplerine tazminat ödenmesi veya belirli sübvansiyonlar sağlanması imkânları,
- Özel arşiv sahiplerine kamu arşivleri tarafından gerekli mesleki desteğin verilmesi esasları,
- Aksine hareketler konusundaki cezai yaptırımların belirlenmesi gibi düzenlemelerin yapıldığını görmekteyiz.

Özel arşivlere ilişkin hükümler içeren bu kanun maddeleri incelendiğinde yapılan uygulamalar ve alınması gerekli görülen önlemlerin oldukça kapsamlı olduğu ve özel arşivlerin kontrol altına alınması açısından çeşitli olasılıkların düşünülerek hazırlandığı dikkati çekmektedir. Özel mülkiyet konusu olan bu belgelerin kontrol altına alınması ve onlardan yeterli düzeyde yararlanılabilmesi için ön koşul mülk sahiplerini yeterince bilgilendirmek ve ulusal belleğin oluşmasına, kültüre, eğitime yapacakları katkılar konusunda ikna edebilmektir. Dolayısıyla sağlanacak parasal ve ortaklaşa çalışma desteği de hem olası bir anlaşmazlığın giderilmesine hem de istenilen düzeyde yararın elde edilmesini sağlayacaktır (Aren, Milli Arşiv Şurası, 1998: 526-528).

Ancak, ülkemizdeki arşiv mevzuatı açısından durum biraz farklıdır. Türkiye'de arşivlerle ilgili uygulamaları düzenleyen "3473 sayılı kanun" ve buna bağlı olarak çıkarılan *"Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik"*, özel arşiv kavramını farklı bir

şekilde ele almıştır. Yönetmeliğe (3.Madde'nin f bendi) göre:

Özel arşivler: Bu maddenin (a) bendinde belirtilen muhtevada olup da, kamu kurum ve kuruluşları dışında kalan gerçek kişiler ile tüzel kişiler elinde bulunan benzeri belgelerin meydana getirdiği arşivleri ifade eder.

Burada söz konusu edilen (a) bendinde ise: *Arşiv malzemesi: Türk Devlet ve Millet hayatını ilgilendiren ve en son işlem tarihi üzerinden otuz yıl geçmiş veya üzerinden onbeş yıl geçtikten sonra kesin sonuca bağlanmış olup birinci maddede*[11] *belirtilen kuruluşların işlemleri sonucunda teşekkül eden ve onlar tarafından muhafazası gereken, Türk Milletinin geleceğine tarihi, siyasi, sosyal, kültürel, hukuki ve teknik değer olarak intikal etmesi gereken belgeler ve devlet hakları ile milletlerarası hakları belgelemeye, korumaya, bunlarla ilgili işlem ve münasebetler bakımından tarihi, hukuki, idari, askeri, iktisadi, dini, ilmi, edebi, estetik, kültürel, biyografik, jeneolojik ve teknik herhangi bir konuyu aydınlatmaya, düzenlemeye, tespite yarayan, ayrıca ait olduğu devrin ahlak, örf ve adetlerini veya çeşitli sosyal özelliklerini belirten her türlü yazılı evrak, defter, resim, plan, harita, proje, mühür, damga, fotoğraf, film, ses ve görüntü bandı, baskı ve benzeri belgeler ve malzeme şeklinde tanımlanmıştır* (Muhafazasına..., 1988; Devlet Arşiv..., 1988).

Yönetmelikteki "Özel Arşiv" tanımı, birinci maddede belirtilen "kuruluşların işlemleri sonucunda teşekkül eden ve onlar tarafından muhafazası gereken muhtevada olup da, kamu kurum ve kuruluşları dışında kalan gerçek kişiler ile tüzel kişiler elinde bulunan benzeri belgelerin meydana getirdiği belgeleri" ifade etmektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM)'nün bu tür malzemeyi ilgili mevzuat çerçevesinde kendi bünyesinde toplama yetkisi vardır ve bu yetki aynı yönetmeliğin 7. maddesinde: Kamu kurum ve kuruluşları dışında kalan gerçek ve tüzel kişiler elinde bulunan arşiv malzemesi gerektiğinde Genel Müdürlüğün tespit edeceği değer üzerinden satın alınabilir şeklinde açıklanmaktadır (Devlet Arşiv..., 1988).

Dolayısıyla, Türkiye'de arşivlerle ilgili uygulamaları düzenleyen mevzuata göre, "özel arşivler" aslında "resmi" arşiv niteliği taşıyan ama bir şekilde özel ve tüzel kişi ve kuruluşlar eline geçmiş malzemedir ve bu malzeme DAGM tarafından satın alınabilir.

Yeni oluşturulan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kanunlaşmayı bekleyen Milli Arşiv Kanun Tasarısı'nda ise (Birinci Bölüm: Amaç, Kapsam, Tanımlar ve Görevler) özel arşivlerin tanımı: Özel arşiv: (a) bendinde belirtilen muhteva-da[12] olup da mükellefler dışında kalan gerçek ve tüzel kişilerin elinde bulunan belgelerden oluşan arşivi ifade etmektedir. Bu Kanun Tasarısı'nın (3. bölüm, Arşiv Hizmetleri) özel arşivlerle ilgili diğer hükümlerin 26. maddesi 1 ve 2. fıkrasında ise: Madde 26 (1) "Mükellefler dışında kalan gerçek ve tüzel kişiler, Devletle yaptıkları yazışma ve işlemler sonucu oluşan belgeler hariç, Devlete ait arşiv belgesi bulundura-maz, satamaz, satın alamaz, ticarî amaçla çoğaltamaz, araştırmaya açamaz, tahrip ve tahrif edemezler". (2) Özel arşivlerin satışında Genel Müdürlük önalım hakkına sahiptir. Satış, satıcı tarafından Genel Müdürlüğe bildirilir. Önalım hakkı, Genel Müdürlüğün önalım hakkını kullanmayacağını bildirmesi üzerine veya satışın Genel Müdürlüğe bildirildiği tarihin üzerinden bir ay geçmekle düşer hükümleri yer almaktadır. Ayrıca Kanun Tasarısı'nın "genel gerekçe"sine göz attığımızda özel arşivlerin önemine ilişkin şu ifadelere yer verildiğini görmekteyiz: *"Ülkemizde büyük önem ve değer taşıyan özel arşivler de mevcuttur. Bütün bu arşivlerin bir araya gelmesinden doğan külliyat ise bizlere, millî varlığımızın, birlik ve beraberliğimizin temel dayanağını, milletimizin kimlik belgesini, toplumsal ve millî hafızamızın en önemli kaynaklarını verir."* (Milli Arşiv..., 2006).

Burada açıklanması gereken önemli bir konu, resmi kütüphane, müze vb. elinde bulunan, ancak üretildiği kişi ve kuruluşlar itibarıyla resmi nitelik taşımayan malzemenin de bütün dünyada anlaşılan özel arşiv tanımı kapsamına girmesi ve DAGM'nin bu malzeme üzerinde herhangi bir yetki ve

[11] Sözü edilen birinci maddede sayılan kurum, kuruluş ve bunlara bağlı teşekküller ise şunlardır: Genel ve katma bütçeli dairelerle (saklama, ayıklama ve imha işlemleri kendi mevzuatına tabi olmak kaydıyla Cumhurbaşkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Genel Kurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Milli İstihbarat Teşkilatı hariç) mahalli idareler, üniversiteler ve bunlara bağlı döner sermayeli kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsleri, özel kanunlarla kurulan kamu bankaları ve teşekkülleri.

[12] Arşiv belgesi: Son işlem tarihi üzerinden onbeş yıl geçmiş veya kesin sonuca bağlanmış olup da günlük iş akışı içinde aktivitesi bulunmayan, varsa tâbi olduğu diğer mevzuattaki saklama sürelerini tamamlayan, üretim biçimleri ile yazılım ve donanım ortamları ne şekilde olursa olsun geleceğe tarihî, siyasî, sosyal, kültürel, hukukî, idarî, askerî, iktisadî, dinî, ilmî, edebî, estetik, biyografik, teknik ve benzeri herhangi bir değer olarak intikal etmesi gereken yazılmış, çizilmiş, resmedilmiş, görüntülü, sesli veya elektronik ortamlarda üretilmiş belgelerdir.

yaptırımının söz konusu olmamasıdır. Mevcut mevzuat, bu tür kütüphane, müze, vb.nin kendileri tarafından üretilen malzeme üzerinde uygulanmak üzere DAGM'ne belli hak ve yetkiler vermekle beraber, bu kuruluşların koleksiyonlarında bulunan malzeme üzerinde herhangi bir hak veya yetki vermemektedir. Bu durumda özel arşiv malzemesi, Fransa ve eski Doğu Bloğu ülkeleri vb. dışında dünyanın her yerinde olduğu üzere tamamıyla Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün yetki ve sorumluluk alanı dışında kalmaktadır ve bütünüyle bu malzemeyi elinde bulunduran kişi ve kuruluşların insafına kalmış vaziyettedir. Oysa özel arşivler, araştırmacılar açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü resmi arşivler, doğaları gereği "resmi" görüşü yansıtırlar ve bu "resmi görüş" her zaman gerçeği yansıtmayabilir. Örneğin, seçim sonucu iktidara gelen bir partinin seçim öncesi kayıtlarını inceleme imkânı bulan bir araştırmacı, o hükümetin vaatleriyle gerçek fikirleri ya da hiç değilse fiilen gerçekleştirdikleri arasında büyük farklılıklar bulabilir. Ülkemizde çok sayıda siyasi parti kurulup bir süre sonra kapanmaktadır. Bunların bir kısmı kendi kendini feshetmekte, bir kısmı da kapatılmaktadır. Kendi kendine kapananların belgeleri yönetici veya diğer bazı parti çalışanları sahip çıkmazsa yok olup gitmektedir. Sahip çıkılanlar ise belirli bir süre sonunda ilgili kişinin ölümü ile ya imha edilmekte ya da değerlerine göre varisleri tarafından satılmaktadır. CHP arşivlerinin bir kısmının tesadüfen Devlet Arşivleri'ne devredilmiş olması bir istisnadır. Dolayısıyla özel arşivler, gerçekliğin farklı bir portresini sunmanın ötesinde, "resmi görüş"e kıyasla sundukları farklı bakış açıları itibariyle dahi resmi arşivleri tamamlayan kaynaklardır. Bu özellikleri nedeniyle, "gerçek"i arayan araştırmacıların asla vazgeçemedikleri kaynakların başında gelmektedir (Ataman, 1997; Aren, 1998: 538).

Türkiye'de özel arşivlerin düzenli olarak toplanması ve işlenmesiyle yükümlü, yasayla belirlenmiş bir arşiv kurumu yoktur. Aynı şekilde, Fransa ve eski Doğu Bloğu ülkelerinde olduğu gibi, özel arşiv malzemesinin herhangi bir yere kaydettirilme veya teslim edilme zorunluluğu da yoktur. Bunun tek istisnası, 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" kapsamına giren malzemedir. Söz konusu Kanun, "tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve sanatlarla ilgili bulunan" taşınır kültür varlıkları ile ilgili koruma (muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon) ve kayıt ettirme yükümlülükleri ile yurt dışına çıkarma" sınırlamaları getirmektedir. Burada sözü edilen "Korunması gerekli taşınır kültür varlıkları, Kanunun 23. maddesinde şöyle tanımlanmıştır:

a. Jeolojik, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait, jeoloji, antropoloji, prehistorya, arkeoloji ve sanat tarihi açılarından belge değeri taşıyan ve ait oldukları dönemin sosyal, kültürel, teknik ve ilmi özellikleri ile seviyesini yansıtan her türlü kültür varlıkları. "...deri, bez, papirüs, parşömen veya maden üzerine yazılı veya tasvirli belgeler... Damgalı veya yazılı levhalar, yazma veya tezhipli kitaplar ve benzeri taşınır eşyalar ve bunların parçaları..."
b. Milli tarihimizdeki önemleri sebebiyle, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulusuna ait tarihi değer taşıyan belge ve eşyalar, Mustafa Kemal Atatürk'e ait zati eşya, evrak, kitap, yazı ve benzeri taşınırlar (Kültür ve..., 1983).

Bu durumda, Cumhuriyet sonrası döneme ait belgelerin tamamen kapsam dışı bırakıldığı görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Dönemi'ne ait belgeler, kağıt üzerinde olmak ve sanat tarihiyle ilgili olmamak kaydıyla kapsam dışındadır. Dolayısıyla, Bu dönemde ait, kendine has özellikleri bulunan binaların mimari çizimleri vb. dışındaki özel arşiv koleksiyonlarını herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın bulundurmak, işlemek, yurt dışına çıkarmak, vb. mümkündür diyebiliriz. Böylesi bir durum, ülke düzeyinde ele alındığında özel arşiv malzemesinin daha da dağınık ve tamamen kontrol dışında olmasına davetiye çıkarır niteliktedir. Tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılmasında olmazsa olmaz bir öneme sahip bu tür malzemenin hiç bir merkezi kaydının bulunmaması, bunların araştırmacılar açısından tamamen kayıp olmasıyla eşdeğerdir. Çünkü ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmış bulunan malzeme, bir bilinmezlik evreninde kaybolup gitmekte ve ancak tesadüfler sonucu keşfedilebilmektedir. Oysa, özel arşivlerin bulundukları yerlerde işlenip araştırma araçlarının hazırlanması ve bu araçların birer kopyasının bir merkezde toplanması, hiç değilse koleksiyonlarla ilgili özet bilgilerin derli toplu elde edilebilir olması, araştırmacılara büyük kolaylık sağlayacak ve bu zengin malzemenin gün ışığına çıkarılmasına yardımcı olacaktır. Batı Dünyası'nın pek çok ülkesinde -yasal bir yaptırım olmaksızın ve kaydettirme isteğe bağlı olmak üzere- bu işlevi yerine getiren özel arşiv kütükleri (register of archives) bulunmaktadır. Bu merkezlerde, muhtelif yerlerde bulunan koleksiyonlarla ilgili özet bilgilerin yanı sıra,

mümkün olan durumlarda araştırma araçlarının birer kopyası da sağlanarak araştırmacılara sunulmaktadır (Ataman, 1997).

Öneriler

- Yeni arşiv kanununda özel arşivlerin tespit ve değerlendirilmesinden sorumlu resmi bir kurumu belirlemek, yurtdışındaki arşiv mevzuatındaki uygulamalardan yararlanılarak ulusal ve uluslararası düzeyde etkin bir "özel arşiv" programı oluşturmak.

- Başta özel arşiv sahipleri olmak üzere tüm kamuoyunu bu konuda duyarlı hale getirebilmek için yaygın biçimde bilgilendirme programları uygulamak.

- Bilgi uzmanları ve tarihçilerin özel arşivlerin toplanması ve değerlendirilmesine yönelik proje yapmalarını özendirmek ve desteklemek.

- Konuyla ilgili mesleki derneklerin, üniversitelerdeki ilgili bilim dallarının işbirliğiyle özel arşivler konusunda çeşitli bilimsel organizasyonlar düzenlemesini sağlamak.

- Arşivcilik eğitiminin verildiği lisans ve lisansüstü programlarda özel arşivlere yönelik derslere de yeterince yer verilmesini sağlamak.

- Özel arşiv koleksiyonunu toplanması için bir değerlendirme politikası belirlemek.

- Kent arşivleri kurulmalı ve bu tür arşivleri değerlendirmek.

Kaynakça

"Afet İnan'ın 10 bini aşkın kitabı üniversitemizde". (2005). Ünihaber: Ankara Üniversitesi Haber Bülteni (49): 1-4.

"Afet İnan Kitaplığı açıldı". (2006). Ünihaber: Ankara Üniversitesi Haber Bülteni (73): 1-3.

Aren, T. (1998). "Özel arşivler ve kamu arşivleri ile ilişkileri". I. Milli Arşiv Şurası: Tebliğler-Tartışmalar. 20-21 Nisan 1998 Ankara içinde (523-541). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Ataman, Bekir K. (1997). "Özel Arşivler". İskenderiye Yazıları 9 (4), http://www.beyazarsiv.com/forum/index.php adresinden 02.01.2008 tarihinde erişildi.

Arıgan, H. (2007). "Eşsiz koleksiyonunu Koç Vakfı'na bıraktı". Milliyet (18 Ağustos 2007).

Atis, İ. (1951). "Türk hazine-i evrakı". Tarih Hazinesi Dergisi (4): 175-178.

Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi). (2000). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Binark, İ. (1980). "Arşivlerimizin değeri ve son vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'in Evrak-ı Atika ve Vesaik-i Tarihiyemiz Adlı Yazısı". Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni 29 (1): 23-38.

Bulgaristan'daki Osmanlı evrakı. (1994). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

"Bulgaristan'a satılan evrak hakkında Refik Şevket'in soru önergesi, Merkezde ve vilayetlerde bulunan evrakın kaybına uğratılmadan saklanması hakkında tamim, Ayasofya'da bulunan evrakın Topkapı Sarayı'na nakli". (1933). BCA, 1744, 30.10.0.0/16.93..2, 20/5/1933.

Bulgaristan'a satılan evrak ve Cumhuriyet Dönemi arşiv çalışmaları. (1993). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Çetin, A. (2006). "Türkiye'de arşivciliğin tarihi gelişimi". Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu 17-19 Kasım 2005 İstanbul: International Symposium on Turkish Archives 17-19 November 2005 Istanbul içinde (5-20). Edi: Nuran Koltuk. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Çetin, A. (1984). "Osmanlı arşivciliğine toplu bir bakış". Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni 33 (2): 53-65.

Çetin, A. (1982). "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Osmanlı Devlet Arşivi ve Mülga Sadaret Evrakının Muhafazası Hakkında Aldığı Kararlara Ait Bazı Belgeler". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (12): 593-610.

"Devlet arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik". (1988). T.C. Resmi Gazete (19816, 16.5.1988).

Dündar, C. ve Akar R. (2008). "Ecevit'in gizli arşivi", Milliyet (22-23-24-25-26-27 Ocak 2008).

"Ecevit'in özel arşivi kitaplaştırılıyor". (2007). Radikal, (29 Aralık 2007).

"Hazineye intikal eden kıymetli tarihi eserler ile Yıldız Kütüphanesi ve Muradiye Köşkü'ndeki yazma eserler, tablolar ve benzerlerinin korunması, tedkiki ve teşhiri için bir heyet kurulması". (1924). BCA. 671, 132-34, 30.18.01.01/10.33.8. 2 Temmuz 1924.

Ildız, E. (2007). "Kayıp Kütüphaneler". Bilim ve Ütopya (106): 73-76.

"İstanbul Hazine-i Evrakı'ndaki tarihi evrakı satanlar hakkında şimdiye kadar ne yapıldığına dair Manisa Mebusu Refik Şevket'in sözlü soru önergesi". (1932). BCA, 6767, 30.10.0.0/8.48.22, 19 Kasım 1932.

"İsveç ulemasından olup İsveç Kralı müteveffa 12. Şarl'ın terceme-i haline dair bir eser hazırlayacak olan Mösyö Martin'in Dedeağaç ve Dimetoka cihetlerine gitmesine izin verildiği". BOA. DH. MKT. (Dahiliye-Mektubi Kalemi), 2106/2, 27 Rebiülevvel 1316 - 15 Ağustos 1898.

"Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu". (1983). T.C. Resmi Gazete (18113, 21.7.1983).

"Milli Arşiv Kanun Tasarısı". (2006). http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/kkgm/kanuntasarilari/milli%20arsiv/milli%20arsiv%20kanunu.doc. adresinden 12 Ocak 2008 tarihinde erişildi.

"Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulu Hakkında Kanun". (1988). T.C. Resmi Gazete (19949, 28.9.1988).

"Mülga Sadaret Dairesi'nde çalışmakta olan Hazine Müdüriyeti odacılarının Hazine-i Evrak Mümeyyizliği emrinde çalışmalarına devam edebilecekleri". (1923). 177, 30.10.0.0/16.91..7, 28 Temmuz 1923.

Özfatura, M. Necati. (1995). "İstihbarat-Propaganda ve Arşiv (3)". Türkiye Gazetesi, 23 Haziran 1995.

Rukancı, F. ve Anameriç H. (2006). "Evrak-ı Atikanın Suret-i Tasfiyesine Dair Rapor". Türk Tarih Kurumu Belgeler 27 (31): 91-111.

"Şahısların elinde bulunan kıymetli eser ve yazmaların ihracının yasaklanması, bunların müze ve kütüphaneler için satın alınması ve bu konuda suç işleyenlerin cezalandırılması için gereken kanunun Maarif Vek. hazı.". (1925). BCA. 24/34, 146-20, 30.18.01.01/15.55.8. 26 Ağustos 1925.

"Tekke, zaviye, cami ve mescidlerdeki sanat eserleri ile eşyaların koruma altına alınması." (1925). BCA. 51.0.0.0/2.6.7. 11 Ekim 1925.

"Yıldız evrakının tasnifi hakkında Hazine-i Evrak Müdiriyeti'ne verilen talimat sureti". (1923). 175, 30.10.0.0/16.91..5, 5 Haziran 1923.

"Yıldız Sarayı'ndaki siyasi ve hukuki evraklar, Abdülaziz Han, Midhat Paşa, Ali Suavi ve Çerkes Hasan vakalarına ve saireye dair evrakların yeniden tedkiki zımnında bir komisyon teşkiliyle, bu evrakların tasnif edilerek Hazine-i Evrak'ta muhafazası". BOA. 159/81, MV. (Meclis-i Vala), 07 Zilhicce 1329 - 29 Kasım 1911.